บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

การศึกษานี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาถึง ความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการผลิตเกลือ กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษา บ้านบ่อหลวง ตำบลบ่อเกลือ จังหวัดน่าน มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงกระบวนการผลิตเกลือที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้ สังคม วิถีชีวิต ในการผลิตเกลือ ข้อมูลที่ได้จะใช้เป็นแนวทางการวางแผนการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในการผลิตเกลือต่อไป

รูปแบบในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงพรรณนา (Descriptive) ได้ศึกษาข้อมูลแนวลึกจากกลุ่มผู้ผลิตเกลือ ศึกษาข้อมูลจาก เอกสาร ตำรา รายงาน การวิจัยเกี่ยวข้องและได้มีการแลกเปลี่ยนทัศนะมุมมองของบุคคลภายนอก เช่นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่อยู่ในท้องถิ่นนักพัฒนาเอกชน

3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ กลุ่มผู้ผลิตเกลือ 40 ครัวเรือน บ้านบ่อหลวง ตำบลบ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ จังหวัดน่าน

ประชากรตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาประกอบไปด้วยกลุ่มบุคคล 2 กลุ่ม ในอำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ได้แก่ กลุ่มเจ้าหน้าที่ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเกลือและการใช้ทรัพยากรป่าไม้ คือ

1.1 เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่สหกรณ์ เจ้าหน้าที่ปกครอง เจ้าหน้าที่เคหะกิจ เจ้าหน้าที่ระดับหมู่บ้าน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน

1.2 กลุ่มชาวบ้าน ได้แก่ ผู้อาวุโส หัวหน้าครอบครัว แม่บ้าน เยาวชน การเลือกตัวอย่างประชากรในกลุ่มนี้ ใช้วิธีการคัดเลือกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) โดยเกณฑ์การเลือกนี้ถือว่าผู้อาวุโส หัวหน้าครอบครัว แม่บ้านและเยาวชนผู้ได้สัมผัสมีประสบการณ์จากอดีตในเรื่อง การบวนการผลิตเกลือ การจัดการทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตเกลือ ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม และการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในอดีตถึงปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

3.2.1 **ขนาดของตัวอย่าง**

1. เจ้าหน้าที่ในพื้นที่จำนวน 7 คน ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ อำเภอบ่อเกลือ เจ้าหน้าที่ปกครองอำเภอบ่อเกลือ เจ้าหน้าที่สหกรณ์การเกษตรอำเภอบ่อเกลือ เจ้าหน้าที่เคหะกิจ เกษตรอำเภอบ่อเกลือ

2. เจ้าหน้าที่ระดับหมู่บ้านจำนวน 10 คน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านบ่อหลวง ต.บ่อเกลือ อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

3. หัวหน้าครอบครัวผู้อาวุโส แม่บ้าน เยาวชน จำนวน 70 คน ประกอบด้วย หัวหน้าครอบครัว ผู้อาวุโส แม่บ้าน เยาชน บ้านบ่อเกลือ ต.บ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ จ.น่าน

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

ผู้ศึกษาได้อาศัยตัวผู้วิจัยเอง เป็นเครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูลดังนี้

1. การสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้างแน่นอน เป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดคำตอบไว้แน่นอนตายตัว คำถามที่ใช้และลำดับคำถามจึงเปลี่ยนแปลงยืดหยุดได้ ผู้สัมภาษณ์มีอิสระในการดัดแปลงคำถามได้เหมาะสม แต่ก็เป็นไปตามที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้และผู้ตอบมีอิสระในการตอบ (พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2538 : 104) เช่น การซักถามเรื่องกระบวนการผลิตเกลือและการจัดการป่าชุมชน ประเด็นคำถามผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นที่ใช้สัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์

2. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key – Informant Interview) คือการซักถามบุคคลในชุมชน ที่ผู้ศึกษาเลือกขึ้นมา เพราะมีคุณสมบัติ เป็นผู้ที่ได้ใช้ชีวิตในชุมชนได้รับรู้เรื่องราวและเห็นกระบวนการผลิตเกลือและการจัดการทรัพยากรในบ้านบ่อเกลือ ต.บ่อเกลือ อ.บ่อเกลือ ได้รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงของการผลิตเกลือและการจัดการทรัพยากรรวมทั้งปัญหาอุปสรรคและการแก้ไขปัญหา รวมถึงผู้เฒ่าผู้แก่ที่สามารถเล่าประวัติชุมชนและการผลิตเกลือและการจัดการทรัพยากรในอดีตได้

3. ประเด็นในการสัมภาษณ์ ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นสัมภาษณ์จากการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลประจำวัน เพื่อช่วยให้ทราบว่า ข้อมูลเพียงพอมากน้อยแค่ไหนประเด็นที่ขาดและตรวจสอบข้อมูลนั้นได้ทำสมบูรณ์หรือไม่การเก็บข้อมูลได้เก็บตามประเด็นสัมภาษณ์ที่จัดทำไว้ล่วงหน้าซึ่งจะทำให้ไม่ออกนอกประเด็นที่ศึกษา การตั้งประเด็นคำถามที่เหมาะสมสำหรับผู้ให้ข้อมูลถือเป็นส่วนสำคัญในการจะได้มาซึ่งข้อมูล และเป็นการบังคับให้ต้องทำการบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลประจำวันอีกด้วย

4. แบบบันทึกข้อมูลเพื่อป้องกันการลืม การจดบันทึกทำได้ 2 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนแรก การจดบันทึกย่อขณะที่กำลังสังเกตหรือทันทีหลังการสังเกตเห็น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการเก็บข้อมูล ขั้นตอนที่สองคือ นำบันทึกย่อที่เขียนไว้มาเรียบเรียงเป็นบันทึกที่มีข้อความขยายมากขึ้น ในบางครั้งผู้วิจัยได้ใช้วิธีบันทึกเทปในขณะสัมภาษณ์ และนำมาเรียบเรียงภายหลัง

3.4 วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

1.เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเอกสารสิ่งพิมพ์ รายงานการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง การค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวกับงานวิจัย จากแหล่งข้อมูลที่มีเช่น สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แหล่งข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่ รวมถึงข้อมูลพื้นฐานในหมู่บ้านบ่อหลวง ตำบลบ่อเกลือใต้

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ เข้าพบชี้แจงผู้ใหญ่ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย และเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจในการให้ข้อมูล เพื่อไม่ให้เกิดการสับสนขึ้นในชุมชน โดยผู้ศึกษาดำเนินการด้วยตัวเอง

2.1 สัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ กับชาวบ้านในทุกกลุ่มทั้งพ่อบ้าน แม่บ้าน เด็กและเยาวชนผู้นำทางการ ผู้นำไม่เป็นทางการ และความคิดเห็นของบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง

2.2 ร่วมกิจกรรมกับชาวบ้าน ทั้งในเรื่องการผลิตเกลือ และการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งเข้าร่วม งานประเพณีกรรมสำคัญของชุมชน

2.3 ประชุมกับชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นและแลกเปลี่ยน เกี่ยวกับประเด็นในการศึกษาข้อมูลที่ได้ สมมุติฐานที่คาดเดาและร่วมวิเคราะห์ประเด็นต่างๆร่วมกัน อันจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างผู้ศึกษากับชุมชนเอง ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวจะทำอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นการศึกษาจนสิ้นสุดการศึกษา

2.4 วิธีการสังเกต ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมควบคู่กันไป คือ

2.4.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนแต่ไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วม โดยผู้ศึกษาได้ทำการสังเกตเพื่อเก็บประเด็น ในการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่อไป เช่นการประชุมของกลุ่มผู้ผลิตเกลือ การประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน

2.4.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้ศึกษาได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของชุมชน เช่น การเข้าร่วมงานบุญ ประเพณีต่างๆของหมู่บ้าน ได้ทำการสัมภาษณ์เก็บข้อมูล ซึ่งข้อมูลในการทำกิจกรรมจะได้ข้อมูลในลักษณะกลุ่ม

3.4.1 การรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลในชุมชนด้วยตนเอง โดยได้แบ่งการดำเนินการรวบรวมข้อมูลไว้ดังนี้ เนื่องจากพื้นที่ทำการศึกษาเป็นพื้นที่ไม่ค่อยคุ้นเคยเอง จึงได้รับความอนุเคราะห์จากเคหะกิจ เกษตรอำเภอบ่อเกลือและเพื่อนๆ ที่ทำงานในพื้นที่ช่วยพาเข้าหมู่บ้านแนะนำให้รู้จักกับผู้นำชุมชน ประธานกลุ่มสตรี กลุ่มผลิตเกลือตามโรงต้มเกลือ ที่ผู้ผลิตกำลังต้มเกลืออยู่และชาวบ้านในระแวกนั้นที่ได้ตั้งเพิงขายผลิตภัณฑ์ แปรรูปจากป่าเช่น ตำว มะขามป้อม สมุนไพรและเกลือ จึงเป็นจุดเริ่มการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ผู้ศึกษาได้พยายามสร้างความคุ้นเคย เพื่อที่ให้คนในชุมชนไว้วางใจโดยการเข้าไปในชุมชนบ่อยๆ และหบังจากที่ได้เปิสส่วนหนึ่งของชุมชนแล้วได้ทำรวมการประชุมกับชาวบ้าน ได้แนะนำตัวเองพร้อมทั้งได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการเข้ามาทำการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการผลิตเกลือกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูล

หลังจากได้สร้างความคุ้นเคยกับชุมชนแล้วได้ทำการศึกษาแบบเจาะลึกตามประเด็นที่ศึกษาและได้เข้าไปศึกษาข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักโดยได้รับคำแนะนำจากชาวบ้านถึงผู้ที่สามารถให้ข้อมูลหลักได้ผู้ศึกษาได้เข้าไปหาผู้ที่ให้ข้อมูลหลักและได้หาเวลาว่างที่ผู้ให้ข้อมูลว่า ส่วนมากจะเป็นช่วงเช้าก่อนที่จะออกไปทำงานในช่วงเช้าช่วงเย็นและค่ำหลังจากกลับจากทำงนและเสร็จภาระกิจประจำวัน รวมถึงได้ร่วมฟังการประชุมของกลุ่มผู้ผลิตเกลือและการประชุมของหมู่บ้านในบางโอกาส ในระยะนี้ได้เริ่มทำการสัมภาษณ์ แบบรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการกับกลุ่มในชุมชน โดยอาศัยช่วงที่มีกิจกรรมสวนรวมของชุมชนเพื่อตั้งประเด็นในการทำให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และออกความคิดเห็นร่วมกันรวมถึงศึกษาถึงประวัติความเชื่อในขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

และหลังจากนั้นผู้ศึกษาได้เริ่มทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับกลุ่ม ผู้อาวุโส ผู้นำในหมู่บ้าน หัวหน้าครอบครัว แม่บ้าน เยาวชน โดยบางครั้งเป็นแบบสัมภาษณ์แบบรวมกลุ่ม บางครั้งสัมภาษณ์แบบรายบุคคล เป็นการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในบางครั้งการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เร่งรีบทำให้ได้ข้อมูลไม่ครบก็จะทำการสัมภาษณ์ใหม่ในครั้ง ต่อไป ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในลักษณะประชุมกลุ่มบางครั้ง ผู้ศึกษาเป็นผู้ซักประเด็นคำถาม บางครั้งข้อมูลบางอย่างอาจจะไม่สามารถตอบในขณะนั้นคือมีความเกรงใจในกลุ่มอาจเกิดความขัดแย้งภายในกลุ่มตามมาทำให้ไม่ได้ข้อมูลที่แท้จริงออกมา ผู้ศึกษาจะนำประเด็นนั้นไปสัมภาษณ์

แบบลึกเป็นรายบุคคล เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และจะสัมภาษณ์บุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเมื่อต้องการข้อมูลเพิ่มเติมหรือตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล หลังจากผู้ศึกษาได้ทำการเก็บข้อมูล จากกลุ่มตัวอย่างตามเป้าหมายแล้ว ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลกลับเข้าไปในชุมชน เพื่อที่ชุมชนได้แสดงความคิดเห็นเสนอแนะสาเหตุ ปัญหา แนวทางแก้ไข ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลที่รวบรวมได้มาทำการวิเคราะห์ และทำการปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษา เพื่อรับคำชี้แนะให้ได้มาซึ่งข้อมูลครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ประสงค์ของการศึกษา

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกระบวนการที่ไม่ได้แยกส่วนออกมาจากกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือตั้งแต่เริ่มต้นที่จะศึกษาปัญหาหนึ่ง จำเป็นจะต้องตัดสินใจที่จะเลือกใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อเป็นเครื่องมือนำทางในการเก็บข้อมูล ดังนั้นเมื่อเริ่มลงมือเก็บข้อมูลในภาคสนามนักวิจัยต้องทำการบันทึกข้อมูลที่ได้อย่างเป็นระบบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การจำแนกและจัดระบบ (Typology and Taxonomy)

1.1 การจำแนกปรากฏการณ์ เป็นการจัดหมวดหมู่และจำแนกประเภทปรากฏการณ์ให้เป็นหมวดหมู่เพื่อให้สามารถเข้าใจความหลากหลายของปรากฏการณ์ และอยู่ในบริบททางวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆ โดยการศึกษาจาก

- วิวัฒนาการของกระบวนการผลิตเกลือ
- วิวัฒนาการการจัดการทรัพยากรป่าไม้

1.2 การจัดระบบข้อมูลแบบที่มีความสัมพันธ์ คือการจัดระบบข้อมูลซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่ทำความเข้าใจความหลากหลาย ความหมายและเหตุผลของคนในสังคมที่อยู่เบื้องหลังการจำแนกประเภทปรากฏการณ์ ดังนี้

- ธุรกิจชุมชน ได้แก่ การยกระดับรายได้ ทางเลือกอาชีพ การรวมกลุ่มผู้ผลิตเกลือ
- ความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ การจัดการกลุ่ม ภูมิปัญญา ความเชื่อ กระบวนการเรียนรู้ ความหลากหลายทางชีวภาพ
- การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ความสัมพันธ์คนกับป่าไม้ การจัดการโดยชุมชน รูปแบบการใช้ทรัพยากร

2. การวิเคราะห์การหน้าที่ (Functional Analysis)

ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ของพฤติกรรมหรือของสถาบันที่มีต่อสังคมโดยรวม หมายถึงการเกิดขึ้นและมีอยู่ของพฤติกรรมนั้นมีบทบาทหน้าที่รับใช้ บางประการที่เป็นประโยชน์เกื้อหนุนทำให้สังคมนั้นอยู่ได้ ได้แก่

- บทบาทธุรกิจชุมชน สัมพันธ์กับสถาบันครอบครัว
- ความเข้มแข็งของชุมชนสัมพันธ์กับความสมานฉันท์ของสังคมในชุมชน
- การจัดการทรัพยากรป่าไม้ สัมพันธ์กับการแบ่งหน้าที่ในการจัดสรรทรัพยากรและการจัดสรรกำลังคน

3. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมและกลุ่ม

ก็คือการจำแนกและอธิบายว่าคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมมีสัมพันธ์กันอย่างไร มีรูปแบบความสัมพันธ์อะไรบ้าง และแต่ละรูปแบบเกิดขึ้นในบริบทเช่นใด ในบริบทความเข้มแข็งของชุมชนในการวิจัยในครั้งนี้คือ

- ความสัมพันธ์ขององค์กรในชุมชน

4. วิธีการวิเคราะห์ชุมชน และการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง

เป็นการวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบต่างๆของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยพิจารณา

- ปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายของรัฐ ลัทธิทุนนิยม
- ปัจจัยภายใน เช่น อาชีพ การจัดสรรทรัพยากร

5. การอธิบายความสัมพันธ์ ระหว่างบทบาทธุรกิจชุมชนที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยนำเอา ผลการวิเคราะห์จาก ข้อ 1-4 มาอธิบายความสัมพันธ์ให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในการวิจัยในครั้งนี้ โดยมี

- ตัวแปรต้น คือ บทบาทของกลุ่มผู้ผลิตเกลือต่อธุรกิจชุมชน
- ตัวแปรตาม คือ การจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพตัวแปรต้น และตัวแปร ตามที่ศึกษาความสัมพันธ์กับ
  - การยกระดับรายได้ต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้
  - ทางเลือกอาชีพต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้
  - กระบวนการกลุ่มต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้